

Κεφάλαιο 35

Ενδεικτικοί διδακτικοί στόχοι

- Να γνωρίσουν οι μαθητές την προσπάθεια του ρήτορα να επικοινωνήσει με το ακροατήριό του, εκφράζοντας τις αμφιβολίες του για την αξία του παραδοσιακού Έπιταφίου λόγου.
- Να επισημάνουν τις καινοτομίες του ρήτορα στο προοίμιο του λόγου του.
- Να κατανοήσουν τους λόγους διάκρισης του ακροατηρίου σε ξυνειδότας και άπειρους.

1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1.1. Ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Γιατί ο Περικλής διατυπώνει την αντίθεσή του προς τους καθιερωμένους επιταφίους λόγους σε παρόμοιες τελετές;
2. Γιατί ο Περικλής εκφράζει το δισταγμό του για την αξία του λόγου;
3. Η αντίθεση του ρήτορα προς τους πολλούς θα μπορούσε να εκληφθεί ως υπεροπτική συμπεριφορά. Με ποιο τρόπο ο Περικλής το αποφεύγει;¹
4. «ἀνδρῶν ἀγαθῶν ἔργω γενομένων ἔργω καί δηλοῦσθαι τάς τιμάς»: Με ποια σημασία χρησιμοποιεί ο Θουκυδίδης τη λέξη «ἀγαθός»;
5. Ποιες δυσκολίες επισημαίνει ο ρήτορας για ένα επιτυχημένο λόγο;
6. Σε ποιες κατηγορίες χωρίζει τους ακροατές του ο Περικλής και από ποιους αποτελείται καθεμιά;
7. Ποια στοιχεία χαρακτηρίζουν καθεμιά από τις κατηγορίες των ακροατών;²
8. Για ποιους ακροατές η δυσκολία να πεισθούν είναι μεγαλύτερη και γιατί;³
9. Τι υποδηλώνει το γεγονός ότι ο Περικλής, παρά τη διαφωνία του με τη συνήθεια της εκφώνησης του λόγου, τελικά υποχωρεί;
10. Πώς δικαιολογείται η δυσπιστία του Περικλή για τη χρησιμότητα του Επιταφίου, αφού είναι γνωστό ότι οι Αθηναίοι γοητεύονταν από το ρητορικό λόγο;

11. Να εντοπίσετε τους αντιθετικούς συλλογισμούς του ρήτορα και να αιτιολογήσετε αυτόν τον τρόπο έκφρασης.⁴
12. Με ποια στοιχεία του κειμένου θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε χρονικά τη συγγραφή του Έπιταφίου και να ορίσουμε το πραγματικό ακροατήριο;
13. Ποια στοιχεία μπορούμε να επισημάνουμε στο κεφάλαιο 35 σχετικά με την προσωπικότητα του Περικλή;
14. Ποια καινοτομία εισάγει ο Περικλής στο προοίμιο του Έπιταφίου;
15. Το προοίμιο ενός επιδεικτικού λόγου περιλαμβάνει έπαινο, ψόγο, προτροπή ή αποτροπή. Με ποιο τρόπο αρχίζει τον Έπιτάφιο λόγο του ο Περικλής;
16. Ποιο θεωρεί κίνητρο της συμπεριφοράς των «*ἀπειρων*» ακροατών ο ρήτορας και γιατί;⁵
17. Τι δηλώνει η συχνή χρήση αιτιολογικών προτάσεων;
18. Να αναφέρετε με συντομία τις βασικές απόψεις που διατυπώνει ο ρήτορας στο κεφάλαιο 35.

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. α) Η διστακτικότητα που εκφράζει ο Περικλής για τη χρησιμότητα του επιταφίου λόγου είναι πραγματική;⁶
β) Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.
2. α) Όταν ο Περικλής εκφωνούσε τον Έπιτάφιο, πίστευε ότι η ψυχρότητα των Αθηναίων ήταν διαφορετική σε σύγκριση με προγενέστερες περιστάσεις;
β) Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
3. α) Μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι «*ἀπειροι*» ακροατές ανήκουν στη γενιά της Αθήνας μετά το 404, προς τους οποίους απευθύνεται ο Θουκυδίδης, για να τους βοηθήσει να αντιδράσουν στην παρακμή της πόλης τους;
β) Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ Ο Περικλής από την αρχή κιόλας του λόγου του δήλωσε την αντίθεσή του προς τους πολλούς. Ασφαλώς αυτή του η δήλωση θα μπορούσε να εκληφθεί ως εγωιστική τοποθέτηση και γι' αυτό θα χρησιμοποιήσει στη συνέχεια τη φράση «ἀρκοῦν ἄν ἐδόκει εἶναι» της οποίας το περιεχόμενο αμβλύνει το περιεχόμενο των φράσεων «οἱ μὲν πολλοὶ ...», «ἐμοὶ δέ...» και υποδηλώνει μετριοφροσύνη. Βλ. Ι. Θ. Κακριδής, *Ερμηνευτικά σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*, Αθήνα, ⁶1988, σ. 3. και Ι. Αχ. Μπάρμπα, *Θουκυδίδη Περικλέους Επιτάφιος*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 107.
- ² Οι «ξυνειδότες» που ήταν παρόντες στα γεγονότα και οι «ἄπειροι», η νέα γενιά των Αθηναίων που δεν πήρε μέρος στα γεγονότα. Οι πρώτοι δεν ικανοποιούνται από το «μετρίως εἰπεῖν», αλλά επιθυμούν να παρουσιαστεί η ανδρεία τους με τρόπο που θα εξυψωθούν οι ίδιοι όσο γίνεται περισσότερο. Επομένως παρὰσύρονται από το συναίσθημα και επιδεικνύουν μεροληπτική στάση. Οι δεύτεροι είναι διατεθειμένοι να αποδεχθούν από τα γεγονότα μόνο εκείνα που ανταποκρίνονται στις δικές τους δυνατότητες, ενώ αμφισβητούν όσα οι ίδιοι δεν μπορούν να κατορθώσουν. Για το θέμα αυτό βλ. Ι. Θ. Κακριδή, *ό.π.*, σ. 5 και Σωκράτη Γκίκα, *Ο Επιτάφιος Θουκυδίδη - Περικλή*, εκδ. Σαββάλα, Αθήνα ³1993, σ. 33.
- ³ Από τους ακροατές του Περικλή, οι «ξυνειδότες» έχουν άμεση γνώση της πραγματικότητας, αφού και οι ίδιοι πήραν μέρος στις μάχες και είδαν με τα μάτια τους την ανδρεία που επέδειξαν οι προκειμένοι νεκροί στην προσπάθειά τους να αποκρούσουν τον εχθρό. Η επιφύλαξη που διατυπώνει ο Περικλής για το κατά πόσο θα πεισθούν αυτοί συνίσταται στην αδυναμία του λόγου να αποδώσει τα κατορθώματά τους με τρόπο που ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Τα κατορθώματα των νεκρών είναι πολύ μεγάλα και δύσκολα θα καταστεί δυνατόν να υμνηθούν με λόγο. Έτσι ο φόβος του ρήτορα για τον «ξυνειδότα» ακροατή είναι μήπως και αυτός «τάχ' ἄν τι ἐνδεεστέρωσ νομίσειε δηλοῦσθαι». Ο φόβος του όμως γίνεται μεγαλύτερος, όταν σκέπτεται ότι απευθύνεται και σε «ἄπειρους» ακροατές. Αυτοί δεν έχουν άμεση επίγνωση των γεγονότων, αφού δεν πήραν μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις και είναι πολύ δύσκολο να πιστέψουν όσα ακούουν. Πολλά τα θεωρούν υπερβολικά (*ἔστιν ἅ καὶ πλεονάζεσθαι*). Αλλά η δυσπιστία τους, κατά το ρήτορα, εκπορεύεται από την ίδια τη φύση του ανθρώπου να φθονεί οτιδήποτε ξεπερνά τις δικές του δυνατότητες. Διαπιστώνουμε ότι ο Θουκυδίδης εκφράζει εδώ απόψεις σχετικές με τη συμπεριφορά των ανθρώπων ή μερικών κατηγοριών προσώπων. Βλ. J. Romilly, *Βάστα καρδιά μου - Η ανάπτυξη της ψυχολογίας στα αρχαία*

ελληνικά γράμματα, εκδ. ΤΟ ΑΣΤΥ, Αθήνα, 1997, σ. 140. Αξιοπρόσεκτες επίσης οι παρατηρήσεις στις ενότητες «Οι ψυχολογικοί νόμοι και οι υπεύθυνες δυνάμεις» και «Οι ψυχολογικές συγκρούσεις και τα μέρη της ψυχής», σσ. 141-163.

- ⁴ Οἱ μὲν πολλοὶ - ἐμοὶ δέ / ἐν ἐνὶ ἀνδρὶ - πολλῶν ἀρετᾶς / ὄρατε - ἀκροατῆς, ἀκούοι, ἤκουσε /εἰρηκότων, λόγον, ἀγορεύεσθαι - ἔργω γενομένων ἔργω καὶ δηλοῦσθαι / ὁ ξυνειδῶς καὶ εὖνους ἀκροατῆς - ὅ τε ἄπειρος / ἐνδεεστέρως δηλοῦσθαι - πλεονάζεσθαι.
- ⁵ Σύμφωνα με το ρήτορα, ὅσα θα αναφέρει για τους νεκρούς, δε θα γίνουν εύκολα πιστευτά από τους ακροατές και κυρίως από τους «ἄπειρους». Από τη φύση του ο άνθρωπος μπορεί να ακούει επαίνους που αναφέρονται σε άλλους μέχρι του σημείου που οι άλλοι δε θα υπερβαίνουν τις δικές του δυνατότητες. Τα συναισθήματα φθόνου δεν επιτρέπουν στην ανθρώπινη ψυχή να αποδεχθεί την ανωτερότητα των άλλων. Αυτό το γνωρίζει πολύ καλά ο Θουκυδίδης και γι' αυτό στο κεφάλαιο 35 θα το επισημάνει ιδιαίτερα για τον «ἄπειρο ἀκροατή». Για τα ὅρια της ανεκτικότητας που μπορεί να επιδείξει ο άνθρωπος απέναντι στους επαίνους οι οποίοι αναφέρονται στους άλλους, βλ. στην ενότητα «Οι ψυχολογικοί νόμοι και οι υπεύθυνες δυνάμεις» του βιβλίου της J. Romilly, ὁ.π., σσ. 141-154.
- ⁶ Η έκφραση αμφιβολίας για τη δυνατότητα που παρέχει η εκφώνηση του λόγου στο ρήτορα να εξυμνήσει επάξια τους νεκρούς θα πρέπει να εκληφθεί ως ρητορικό τέχνασμα. Με αυτόν τον τρόπο ο Περικλής έμμεσα επαινεί την ανδρεία των νεκρών και παράλληλα κερδίζει τη συμπάθεια των ακροατών.